

АНАЛІЗ СТАНУ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Конкурентне середовище розглядають одночасно як результат та умови взаємодії суб'єктів ринку, а також впливу певних зовнішніх чинників, перш за все, державного регулювання, на умови діяльності, що визначають рівень економічного суперництва і здатність окремих суб'єктів впливати на економічну ситуацію. З позицій інституціонального підходу, конкурентне середовище тлумачать як інституціональні умови координації діяльності суб'єктів ринку.

Огляд останніх публікацій. Конкурентне середовище як економічну категорію, методичні підходи до його дослідження, практичні проблеми забезпечення ефективного функціонування розглянуто у працях вітчизняних і зарубіжних науковців та аналітиків [3; 4; 5; 6]. Разом з тим, стан конкурентного середовища є динамічним. Темпи і масштаби змін відрізняються для конкретних ринків внаслідок впливу економічних (кількості і поведінки споживачів, конкурентів, постачальників, посередників, державної політики щодо конкуренції) і неекономічних (демографічних, природних, політичних, культурних, науково-технічних) чинників. На мікрорівні стан конкурентного середовища визначає стратегічний вибір фірми, а також форми її адаптації у короткостроковому періоді. Зазначене обумовлює актуальність аналізу поточних тенденцій розвитку конкурентних відносин в Україні.

Метою статті є визначення особливостей конкуренції на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки, формування рекомендацій щодо підвищення ефективності конкурентного середовища.

Виклад основного матеріалу. Урізноманітнення організаційно-правових форм господарювання та зміна засад взаємодії економічних суб'єктів у вітчизняній економіці призвели до формування середовища, що оцінюється науковцями як «квазіринкове», оскільки транзитивний характер економіки модифікує й ускладнює функціонування ринкового механізму [6]. З одного боку, нові ринкові ніші створюють потенційні можливості для ринкових суб'єктів і сприяють розвиткові конкуренції. З іншого боку, тінізація економіки, негативний вплив окремих інституційних чинників перешкоджають вільному переливу капіталу і руху товарів та формуванню ефективного конкурентного середовища. Водночас, «ринково-конкурентні відносини в нинішніх умовах стають не лише складнішими, а й структурно диференційованішими і гнучкішими» [3].

Тенденції до концентрації є іманентною рисою ринкової економіки. На сучасному етапі її функціонування з'являються нові чинники монополізації (інтелектуалізація економіки, формування глобальної фінансової системи і фінансових ринків, зростання розміру незворотних витрат та посилення концентрації капіталу і виробництва тощо), а також фактори, які суперечливо впливають на конкурентне середовище, поетапно стимулюючи то загострення конкуренції, то її згасання (лібералізація економіки та зниження бар'єрів входу на ринок, розвиток інформаційних технологій, інтернаціоналізація НТП і виробничого процесу, динамічний розвиток інновацій) [4].

Особливості конкурентного середовища у теоретичному аспекті розкриті в межах класифікації типів ринкової структури: монополії, олігополії, досконалої та монополістичної конкуренції, що дало змогу побудувати відповідні моделі конкурентного середовища, структура яких містить такі загальні елементи: суб'єкти підприємницької діяльності, конкуренти, споживачі, постачальники ресурсів, регуляторний інструментарій.

На практиці АМК України використовує такі методики оцінки структурних передумов конкуренції: 1) визначення сукупних часток підприємств, що функціонують в умовах певного ринку, в загальному обсязі реалізованої продукції; 2) співставлення кількості ринків з різними структурними передумовами у загальній кількості ринків в

Україні. За результатами відповідних обстежень ринки продукції рослинництва і тваринництва, текстильної продукції, одягу, взуття, поліграфічної продукції, будівничих послуг, послуг у більшості видів фінансової діяльності, у сфері вантажних перевезень автотранспортом, рекламної діяльності, в оптовій торгівлі характеризують як ринки з конкурентною структурою. Прикладами товарних ринків з олігопольною структурою є ринок послуг мобільного зв'язку, ринок коксу, моторних бензинів, ринок пива, тютюнових виробів, цементу.

Ринки зі структурними ознаками індивідуального домінування є поширеними у добувній промисловості, в окремих підгалузях машинобудування, хімічної промисловості, в обробленні відходів, на водному транспорті. Високий рівень ринкової концентрації на них значною мірою обумовлений бар'єрами входження у вигляді високої фондомісткості, тривалих термінів окупності інвестицій, залежністю від обмежених або зовнішніх джерел сировини, інфраструктури. Подрібнення підприємств, при цьому, як правило, є неможливим з технологічної точки зору або невиправданим – з економічної.

До ринків, на яких діє один або практично один суб'єкт господарювання, належать ринки природних монополій та ринки, монополізація яких є результатом рішень влади: ринок послуг з передачі електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами; користування об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування; транспортування нафти та природного газу магістральними газопроводами та інші.

За даними Антимонопольного комітету України, 7,2% продукції у 2012 р. реалізувалося на ринках, де структурні передумови конкуренції повністю відсутні, що відповідає показникові попереднього року (рис. 1) [1]. Обсяги продажу на ринках з ознаками домінування однієї фірми зменшилися від 27,6% до 25,9% (на 1,7%). Водночас цей показник на олігопольних ринках підвищився на 2,3% і склав у 2012 р. 17,7%. 49,2% продукції реалізується економічними суб'єктами, що діють на ринках, де структурні обмеження конкуренції відсутні. Цей індикатор на 0,6% менше відносно 2011 р.

Співставлення структурних передумов конкуренції 2012 р. з 2001 р. виявило зменшення обсягу реалізації на конкурентних ринках на 4,7% і монополізованих ринках на 4,6% за одночасного підвищення частки олігопольних ринків (на 6,1%), а також ринків з домінуванням однієї фірми (3,2%).

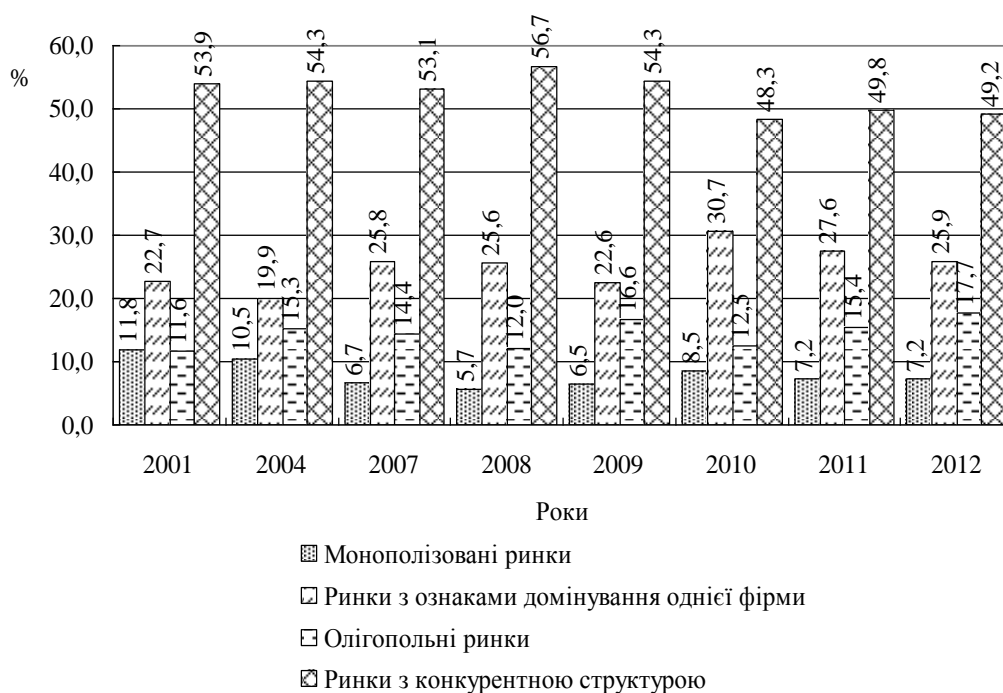

Рис. 1. Структурні передумови конкуренції в економіці України, % (частка підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції; 2001 р. – в обсязі виробництва)

Отже, незважаючи на скорочення ступеня монополізму у «чистому вигляді», тенденція до концентрації, що часто супроводжується антиконкурентними діями, у вітчизняній економіці зберігається. Підвищення рівня концентрації може не лише послаблювати, а й загострювати конкуренцію, коли цей процес пов'язаний з поширенням нових, прогресивніших форм господарювання, каналів просування товарів тощо (наприклад, на ринках послуг оптово-роздрібною торгівлі продовольчими та побутовими товарами) [2]. Водночас спостерігається зростання впливу неформальних монополістичних утворень, що діють на основі привілеїв, вибірковості, винятків, ренти через об'єднання влади та капіталу [3].

Аналіз показника монополізації (розрахований як частка всіх суб'єктів господарювання, що діють на монополізованих ринках, в обсязі реалізованої продукції галузі) у галузевому розрізі показав, що рівень монополізації на початок 2012 р. порівняно з попереднім періодом зменшився у 27 галузях. Зниження рівня монополізації спостерігалось на ринках харчової, текстильної та деревообробної, гумової та пластмасової промисловості, металургії, виробництва машин та устаткування, коксу, будівництва, торгівлі транспортними засобами та їх ремонту тощо. Водночас у 17 галузях рівень монополізації підвищився: у галузі оброблення металу, виробництва меблів, роздрібною торгівлі побутовими товарами, оброблення відходів тощо. В інших галузях цей показник залишився без змін.

Умови конкуренції у різних секторах економіки суттєво залежать від особливостей техніко-економічного функціонування економічних суб'єктів, тобто масштабів діяльності, потреби в особливих знаннях, техніці, технології, фінансових ресурсах, наявності правових бар'єрів тощо. Найкращі структурні передумови конкуренції зберігаються у торгівлі – 75,4% товарів реалізуються на ринках з конкурентною структурою. Порівняно сприятливими структурними умовами характеризується агропромисловий сектор, де 59,1% товарів (робіт, послуг) реалізується на ринках з конкурентною структурою. Водночас конкурентне середовище у секторі транспорту та зв'язку можна оцінити як неефективне: 14,4% загального обсягу товарів (робіт, послуг) реалізується на ринках з конкурентною структурою.

Наведене співвідношення конкурентного та монопольного секторів в Україні, за оцінками науковців, було характерним для економіки індустріальних країн середини ХХ століття. В інформаційній економіці у конкурентних умовах створюється понад 80% загального обсягу товарів, робіт і послуг, а за відсутності конкуренції – не більше 2% [2].

Суперечливий вплив монополізації ринків на розвиток економічної системи зумовлює необхідність реалізації державної конкурентної політики. Її завдання полягає у тому, щоб, з одного боку, створити умови для забезпечення конкурентних переваг національної економіки в ситуації міжнародної інтеграції й наростаючої конкурентної боротьби, а з іншого боку, не допустити концентрації, спрямованої на здобуття окремими суб'єктами монопольної влади на внутрішньому ринку. Зазвичай конкурентоспроможності національних виробників на світових ринках віддають перевагу порівняно з обмеженням їх ринкової влади на вітчизняних ринках. В цілому спостерігається посилення ролі держави у розвитку конкурентних відносин. На думку науковців, у сучасних умовах чітко проявилася закономірність: що ефективніше держава захищає і підтримує економічну конкуренцію на ринках, то точніше ринкові механізми вимірюють витрати і результати діяльності суб'єктів господарювання на усіх рівнях економічної системи [3].

Основним суб'єктом державної конкурентної політики є Антимонопольний комітет України, до функцій якого відноситься, зокрема, вживання заходів щодо захисту конкуренції відповідно до чинного законодавства. У 2012 р. Комітетом припинено 5820 порушень, що майже на 30% більше, ніж у 2011 р. З них 2540 стосувалися порушень у вигляді зловживань монопольним (домінуючим) становищем, 521 – антиконкурентних

узгоджених дій суб'єктів господарювання, 1281 – антиконкурентних дій державних органів, 776 – недобросовісної конкуренції. Аналіз галузевої структури порушень виявив, що найвища частка припадає на ринки житлово-комунального господарства (15,33%) та адміністративних послуг (10,73%) (переважно у формі антиконкурентних дій органів влади), агропромислового (14,41%) і паливно-енергетичного (7,74%) комплексів (переважно у формі антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання) [1].

За оцінками аналітиків, в цілому конкурентне середовище в Україні характеризується надмірною часткою природних монополій у загальному обсязі виробництва, неефективним механізмом державного регулювання у сфері конкуренції, необґрунтовано високим рівнем концентрації на потенційно конкурентних ринках, відсутністю рівних умов конкуренції для всіх суб'єктів господарювання на більшості ринків, надмірною ускладненістю дозвільних процедур, високим рівнем плати за адміністративні послуги. Існуючі перешкоди на шляху розвитку конкурентних відносин вважають одним з найважливіших чинників, що обумовлює низький рівень ефективності української економіки.

Для оцінювання структурних зрушень, що безпосередньо впливають на формування конкурентного середовища, використовують низку індикаторів. Наприклад, The Heritage Foundation з 1995 р. у співпраці з The Wall Street Journal визначає Індекс економічної свободи, який враховує основні складові свободи економічної діяльності. В Індексі аналізують 10 компонентів економічної свободи, згрупованих у 4 категорії: верховенство права (права власності, свобода від корупції); обмежений уряд (фіскальна свобода, державні витрати), регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода) і відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода). Індекс комбінує кількісні і якісні показники і розраховується як середнє арифметичне 10 економічних свобод. Індекс має значення від 0 (найгірше значення) до 100 (найкраще). За результатами оцінки країни потрапляють до 5 груп: вільні – з показником індексу від 80 до 100, в основному вільні – 70-79,9, помірно вільні – 60-69,9, в основному скуті – 50-59,9, пригнічені – 0-49,9 [7].

У рейтингу економічно вільних країн Україна займає позицію серед 20% країн, найбільш пригнічених з точки зору економічної свободи. Показник Індексу економічної свободи України стабільно знижувався впродовж 2008-2013 рр. Протягом цього періоду за практично незмінного середнього показника по всіх країнах світу Україна втратила близько 10 балів і 30 місць у рейтингу (рис. 2) [7]. Найпроблемнішими пунктами є інвестиційна свобода, державні видатки, свобода від корупції і свобода бізнесу. Найвищі оцінки в Україні стабільно отримує свобода торгівлі завдяки досить низькому показнику середньозваженого митного збору. Низька оцінка інвестиційної свободи зумовлена в основному непрозорістю і неефективністю роботи чиновників у сфері інвестиційної діяльності в країні, обмеженнями для іноземних інвесторів на купівлю землі, обмеженнями мобільності капіталу. Високий рівень державних видатків значно послаблює групу компонентів економічної свободи – «обмежений уряд». Індекс свободи від корупції має низькі показники через критичне поширення цього явища, що підтверджує Індекс сприйняття корупції від Transparency International.

На початок 2014 р. ІЕС склав 49,3 балів (середній показник у світі 60,3 балів), і Україна посідає 155 місце зі 178, що є найнижчим показником з 43 європейських держав, проте на 6 позицій вище попереднього року.

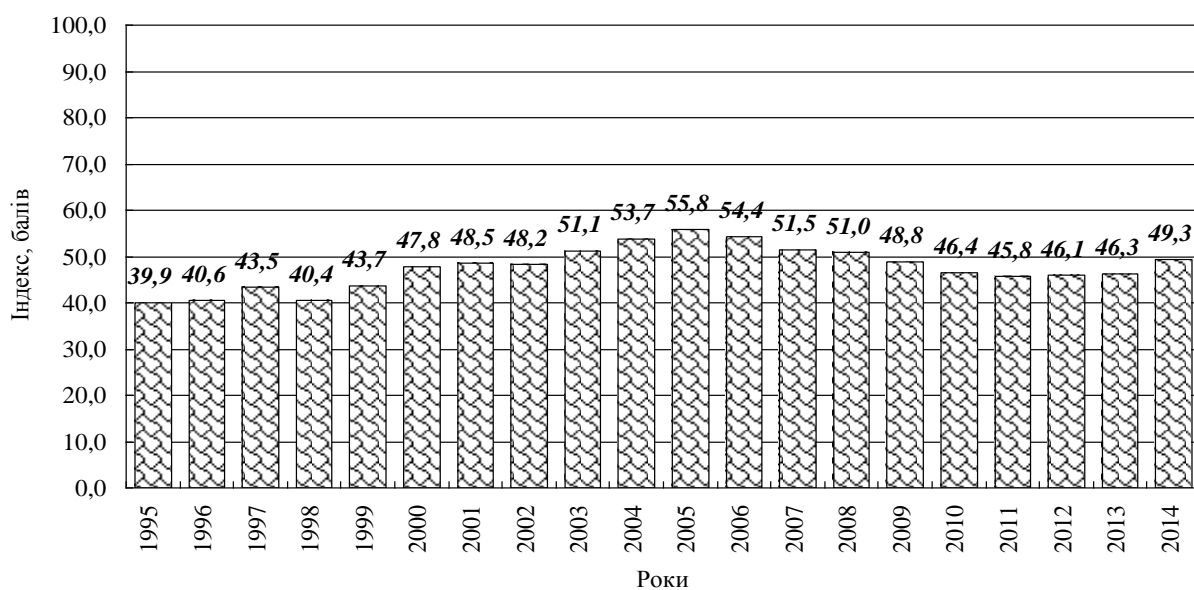

Рис. 2. Динаміка Індексу економічної свободи в Україні

Основними напрямками формування оптимального конкурентного середовища є забезпечення належних інституційних передумов ефективної конкуренції, недопущення деформацій ринкового механізму внаслідок втручання державних органів; розвиток належного інформаційного забезпечення функціонування товарних ринків; створення та розвиток ефективних каналів розповсюдження товарів, створення та підтримання сприятливого інвестиційного клімату, усунення та недопущення перешкод вступу на товарні ринки, забезпечення функціонування ефективної системи державного регулювання тарифів на послуги суб'єктів природних монополій тощо.

Висновки. Розвиток конкурентного середовища є необхідною умовою ефективного функціонування ринку і визначається взаємодією сукупності елементів і чинників на макро- та мікрорівні. У першому випадку виключне значення має реалізація державою заходів щодо сприяння конкурентним відносинам, обмеження монополізму, попередження антиконкурентних дій. Економічна політика держави має бути спрямована на подальшу модернізацію системи захисту конкуренції та антимонопольного регулювання. Водночас ефективне конкурентне середовище неможливе без розвитку кожного учасника ринку, зміцнення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

Анотація

У статті досліджено стан конкурентного середовища й чинники, що впливають на його формування в Україні. Проаналізовано динаміку структурних передумов конкуренції та виявлено підвищення рівня економічної концентрації у вітчизняній економіці. Розглянуто основні напрями підвищення ефективності конкурентних відносин.

Ключові слова: конкурентне середовище, рівень концентрації, державна конкурентна політика, індекс економічної свободи.

Аннотация

В статье исследуется состояние конкурентной среды и факторы, которые влияют на ее формирование в Украине. Проанализирована динамика структурных предпосылок конкуренции и установлено повышение уровня экономической концентрации в экономике Украины. Рассмотрены основные направления повышения эффективности конкурентных отношений.

Ключевые слова: конкурентная среда, уровень концентрации, государственная конкурентная политика, индекс экономической свободы.

Summary

This paper investigates the competitive environment and the factors that influence its formation in Ukraine. The dynamics of structural preconditions of competition is analyzed and increasing of economic concentration in the domestic economy is identified. The main directions of improving the efficiency of competition are considered.

Keywords: competitive environment, the level of concentration, the state competition policy, the index of economic freedom.

Список використаних джерел:

1. Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. – Доступно за адресою: www.amc.gov.ua
2. Конкуренція в Україні. Аналітична доповідь щодо стану, тенденцій і проблем розвитку економічної конкуренції в Україні у 2000-2005 роках / Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. – Доступно за адресою: www.amc.gov.ua
3. Лагутін В. Д. Сучасна методологія дослідження ринково-конкурентних відносин / В. Д. Лагутін // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012. – С. 60-62.
4. Ульянов К. Є. Монополізація ринків та її регулювання в умовах глобалізації / К. Є. Ульянов. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 20 с.
5. Усик Н. И. Формирование конкурентной среды и конкурентная политика / Н. И. Усик // Теоретическая экономика. – 2012. – № 4. [Електронний ресурс]. – Доступно за адресою: www.theoreticaleconomy.info/articles/611.pdf
6. Филюк Г. Оцінка конкурентного підприємницького середовища в Україні: методологічні аспекти / Г. Филюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2011. – № 124-125. – С. 19-21.
7. Index of Economic Freedom 2014. The Heritage Foundation. [Електронний ресурс]. – Доступно за адресою: <http://www.heritage.org/index/>